

Писемні та археологічні свідчення про Ісуса Христа

Михайло Кучинко

У 63 р. до Р. Х. римський полководець Гней Помпей підкорив Іудею і включив її до складу римської провінції Сирія на правах автономної області. Більшість євреїв ставились до завойовників вороже і прагнули визволитися, але, не маючи сил для боротьби, вони сподівались на прихід Месії, який звільнить їх з-під гніту римлян, і з нетерпінням чекали на Нього. І ось Він прийшов. Однак потрібен був час, щоб люди повірили, що Ісус і є очікуваний Месія.

То хто ж він – Ісус із Назарету? Чи існують які-небудь докази, що підтверджують його історичність? Нині зусиллями релігієзнавців зроблено чимало для висвітлення цієї проблеми. Зрозуміло, що для віруючих людей жодних проблем тут не існує, проте і досі є прихильники марксизму-ленінізму, котрі, як і їх попередники – французькі та німецькі атеїсти XVIII-XIX ст., вважають Ісуса Христа міфічною особою або символічною фігурою. На жаль, навіть на Волині сьогодні існує великий вплив іновір'я і безвір'я, які заперечують істинність християнства. Отож, як це не прикро, доводиться знову й знову звертатися до різноманітних джерел, щоб довести історичність постаті Ісуса. Серед найдостовірніших джерел, звичайно ж, є Біблія, в якій найбільш докладно висвітлено роки Його земного життя і суспільного служіння, а також праці античних істориків та археологічні пам'ятки.

Так що ж говорить про Нього Священне Писання? Відповідь на це питання найкраще шукати у свідченнях людей, які були не лише Його сучасниками, а й учнями. Так, апостол Іоан у своєму Євангелії пише про прихід Ісуса у світ і неоднозначне прийняття Його різними людьми: *«Світ Його не пізнав. До своїх прийшов, і свої Його не прийняли. А тим, які прийняли Його, що вірують в ім'я Його, дав силу дітьми Божими бути... і ми бачили славу Його, славу, як Єдинородного від Отця»* (Ін. 1: 10-12, 14). Дуже переконливі відомості про народження, життєвий шлях, смерть і воскресіння Ісуса подає апостол Лука. Його повідомлення особливо цінні, бо він єдиний з євангелістів хронологічно пов'язав життя Ісуса з історією Римської імперії, до якої в той час належала Іудея, і таким чином підкріпив свою оповідь конкретними датами. Щоб оцінити його науковий метод, наведемо один приклад. Третій розділ Євангелії від Луки починається такими словами: *«У п'ятнадцятий же рік правління Тиверія-кесаря, коли Понтійський Пилат правив Юдеєю, Ірод був четвертовладником у Галилеї, Филип, брат його, був четвертовладником в Ітурей і Трахонітському*

краї, а Лисаній був четвертовладником в Авиліні, за первосвящеників Анни і Каяфи, було слово Боже до Іоана, сина Захарії, в пустелі» (Лк. 3: 1-2). Історизм наведеного вище тексту підтверджується наступним. П'ятнадцятий рік правління імператора Тиберія припадає на 29 рік по Р. Х., Понтій Пилат був прокуратором Іудеї у 26-36 роках, Анна та Каяфа по черзі займали посаду первосвященика з 6 до 36 року і приблизно в той же період правили названі тетрархи – Ірод Антипа та Ірод Филип. Названі особи так чи інакше були причетні до Ісуса Христа, постаті поза всяким сумнівом, реальної.

В Євангелії від Луки сказано, що Ісус народився у Вифлеємі (Лк. 2:7). Так збулося давнє віщування біблійного пророка Михея: *«І ти, Вифлеєме – Ефрафо, чи малий ти між тисячами Іудиними? З тебе вийде Мені Той, Який повинний бути Владикою в Ізраїлі»* (Мих. 5:2). Отже, згідно з давнім пророцтвом, Ісусу Христу належало народитись у Вифлеємі, а Йосиф і Марія мешкали в Назареті, за 160 кілометрів від Вифлеєму. І саме тоді імператор Октавіан Август (27 р. до Р. Х. – 14 р. по Р. Х.) видав наказ про проведення перепису населення Римської імперії. Як добрий знавець історії, євангеліст Лука, говорячи про цю подію, наголошував: *«Цей перепис був перший за правління Квиринія Сирією. І всі йшли записатися кожен до свого міста. Пішов також і Йосиф з Галилеї, з міста Назарета, до Юдеї, до міста Давидового, що зветься Вифлеєм, бо він був з дому і роду Давидового, записатися з Марією, зарученою з ним жінкою, яка була вагітна. Коли ж вони були там, надійшов час родити Йї; І народила Сина Свого Первістка»* (Лк. 2:1-7).

Попри досить ясне повідомлення євангеліста, деякі дослідники довго вважали, що згадуваного в Біблії перепису історія не знає, і що Квириній був правителем Сирії у більш пізній час. Під сумнів ставилося і повідомлення апостола Луки, що представники різних єврейських кланів мали йти для перепису в місто свого «коліна». При цьому автори таких заяв посилались на єврейського історика Йосифа Флавія (37-95 рр. по Р.Х.), котрий, хоч і згадував Квиринія як намісника Сирії, за якого відбувався перепис населення, але це, мовляв, було в 6-7 рр. по Р. Х., тобто аж через десять років після смерті Ірода. Однак таке твердження суперечить Євангелії від Матфея, де чітко сказано, що *«Ісус народився у Вифлеємі Юдейському, у дні царя Ірода...»* (Мф. 2:1). І сумніватися в цьому немає жодних підстав.

Можливо, Лука помилився у визначенні часу проведення перепису населення? Досить довго історики саме так і вважали. І лише коли археологи виявили в Антиохії Сирійській фрагмент автентичного римського тексту, з'ясувалося, що Квириній був правителем Сирії ще близько 8-6 рр. до н.е., тобто в час народження Ісуса Христа. Але чи був у цей час перепис населення в Римській імперії? Виявляється – був, і євангеліст Лука мав на увазі саме перепис, який імператор провів у 8-6 рр. до Р. Х. Щоправда, той перепис спочатку поширювався

лише на осіб, які мали римське громадянство. Попри те, за даними давньоримського історика Тацита (близько 55-120 рр. до Р. Х.), слідом за ним Октавіан Август почав облік всього населення, що проживало в провінціях і державах-сателітах, до яких, як відомо, належала й Іудея. Отже, Ірод як васальний цар, був зобов'язаний виконати волю свого сюзерена-імператора. І тут слід відзначити точність і навіть скрупульозність євангеліста Луки як історика, який наголошує: *«Цей перепис був перший за правління Квиринія Сирією»* (Лк. 2:2). Цим самим він підкреслює, що за правління Квиринія перепис був не один, а два. І справді, перший відноситься до часу народження Ісуса Христа – 8-6 рр. до н. е., а другий, про який повідомляє Йосиф Флавій, мав місце в 6-7 рр. по Р. Х. Таким чином, підтвердилась також достовірність повідомлення і євангеліста Матфея про жорстоке вбивство царем Іродом Великим *«усіх немовлят у Вифлеємі і в усіх околицях його»* (Мф. 2:16). З Євангелії довідуємось, що, рятуючи життя Сина Божого, Йосиф і Марія втекли з Ісусом з Вифлеєма в Єгипет, а повернулися аж після смерті тирана, коли царем Іудеї став згадуваний у Біблії його син Архелай, особа без сумніву історична (Мф. 2:22). Проте вони побоювалися повертатись в Іудею, де правив син Ірода, а оселилися в Назареті, *«щоб збулося сказане через пророків, що Він Назореєм наречеться»* (Мф. 2: 23).

І насамкінець, знайшло підтвердження доволі загадкове повідомлення апостола Луки, що для перепису *«всі йшли записатися, кожен до свого міста»* (Лк. 2:3). Як з'ясувалося, нічого дивного в цьому не було. Так, в одному із знайдених археологами в Олександрії папірусів є римський указ, в якому сказано: *«Гай Вібій Максим, правитель Єгипту, наказує: оскільки ми маємо намір провести ценз, необхідно наказати всім, хто з якоїсь причини не живе вдома, повернутися в їх власні округи, щоб пройти перепис звичним порядком»*. Ось так Біблія, зокрема Євангелія від Луки, стала блискучим підтвердженням історичної реальності про час і місце народження Ісуса Христа.

Роки суспільного служіння Ісуса припали на час, коли в Римі правив імператор Тиберій (14-37 рр. по Р. Х.), а правителем Іудеї був Понтій Пилат (26-36 рр.). Римляни взяли безпосередньо до своїх рук владу лише в Іудеї, залишивши інші області під управлінням місцевих правителів. Це означає, що землі, охоплені суспільною діяльністю Христа, були під контролем різних можновладців. Однак це не заважало Ісусу вільно ходити не лише по Галилеї, а й по території, підвладній тетрарху Филипу, як про це говориться в Біблії (Мк. 8:27). Це район так званого Декаполіса, тобто групи десяти елліністичних міст Трансйорданії, виділеної римлянами в окрему область, якою керував правитель Сирії.

Про життя Ісуса Христа аж до Його розп'яття в 30 р. н. е. і вознесіння відомо також з Євангелій апостолів Матфея, Марка, Луки та Іоана, отже, повідомати це немає потреби. Натомість виникає необхідність в аналізі наявних

історичних джерел часів Ісуса, які в сукупності з даними Священного Писання можуть пролити додаткове світло на Його суспільне служіння.

Доказом історичної реальності існування Христа є не лише Біблія, а й праці язичницьких римських авторів Корнелія Тацита, Плінія Молодшого та Гая Светонія. Ці три історики належали до вищої знаті імперії і, звичайно ж, були добре обізнані з суспільно-політичними подіями не лише в Римі, а й у підлеглих йому землях.

Зокрема, Корнелій Тацит (близько 55-120 рр.) був патрицієм і консулом. Приблизно в 116 р. по Р. Х. він опублікував свою історичну працю «Аннали». Описавши пожежу в Римі і заходи, здійснені для її ліквідації, Тацит в 15-й книзі, 44-му розділі, пише: *«Щоб припинити чутки, [в підпалі Риму в 64 році за наказом імператора] Нерон підставив винних і віддав на найжорстокіші страти тих, кого чернь... називала християнами. Початок цієї назви дав Христос, який був при імператорі Тиберії засуджений на смерть прокуратором Понтієм Пилатом...»*. Це перший доказ існування Ісуса Христа в римських історичних джерелах.

Другим давньоримським істориком, який згадував про послідовників Христа, був Пліній Молодший (близько 52-114 рр.). Він залишив по собі «Панегірик» імператору Траяну (98-117 рр. по Р. Х.) і «Збірник листів» у десяти книгах. В останній книзі «Збірника» поміщені листи чи донесення, послані імператору Плінієм в 111-113 рр., коли він був римським намісником у Вифінії, а також відповіді Траяна. В одному з своїх листів-звітів імператору Пліній згадує послідовників Христа, наголошуючи, що їх кількість і віра поширюється не тільки в містах і селах, а й по всій країні, і додає, що в них є звичай у певні дні збиратися перед сходом сонця і молитися Христу, як Богу. Це ще одне свідчення існування Христа.

Нарешті, третій з названих нами авторів, римський історик Гай Светоній Транквіл (близько 70-160 рр. по Р. Х.), у знаменитому «Життєписі дванадцяти цезарів», написаному приблизно в 121 р., також згадує християн. У розділі 25 книги 5 – біографії імператора Клавдія (41-54 рр. по Р. Х.), говориться: *«Він вигнав іудеїв з Риму за те, що вони безперестанно чинили смуту, підбурювані Христом»*, а в розділі 16 книги 6 – біографія Нерона (54-68 рр. по Р. Х.) сказано: *«Покарали християн, прихильників нового і злочинного марновірства»*. Ось і ще одне свідчення історичності постаті Ісуса Христа.

Це сказано римськими істориками, аристократами, які, безперечно, не були симпатиками ні Самого Ісуса, ні Його послідовників. Отже, цих, чи не найвідоміших істориків античності, не можна підозрювати в необ'єктивності, тобто їх повідомленням можна довіряти.

У єврейській історіографії інформацією про Ісуса Христа є уривок з розділу 18 «Іудейських старожитностей» одного з найосвіченіших людей свого

часу, відомого історика Йосифа Флавія (близько 37-95 рр. по Р. Х.) такого змісту: «У той час жив Ісус, мудра людина, якщо взагалі можна назвати Його людиною. Він вершив діла незвичайні і був учителем людей, які з радістю приймали правду. За Ним пішло багато іудеїв і еллінів. Він і був Христом. А коли на вимогу славнозвісних наших мужів Пилат засудив Його до розп'яття на хресті, Його колишні прихильники не відвернулися від Нього. Бо на третій день Він знову з'явився їм живий, що передірали Божі пророки. Відтоді і дотепер існує громада християн, які одержали від Нього свою назву». Незважаючи на те, що між окремими редакціями «Іудейських старожитностей» трапляються різночитання текстів, що могло статися внаслідок переписування книги в різний час, це аж ніяк не заперечує факт автентичності головного – підтвердження вустами ортодоксального фарисея історичності особи Спасителя. Повідомлення мешканця Єрусалима Йосифа Флавія, який жив незадовго після Самого Ісуса, безумовно, гідні довіри.

Такими, загалом, є досить короткі, по суті, фрагментарні свідчення античних світил про Ісуса Христа. І хоча вони не подають розгорнутої картини життя і діяльності Спасителя, але як люди, які були майже Його сучасниками, знали про нього набагато більше, ніж пізніші християнські письменники.

Поруч із свідченнями про Ісуса Христа Священного Писання та античних авторів дуже велике значення має біблійно-церковна археологія. Слід наголосити, що саме завдяки їй було відтворене загальне культурне тло епохи, в яку жив Ісус Христос. Щоправда, Його життя не могло залишити речових доказів у вигляді руїн палаців чи храмів, споруджених Ним. Його діяльність полягала в іншому. Отже, археологи змушені по крихтах реконструювати матеріальний світ, який оточував Христа, відкривати місця, де Він народився, зростав, проводив Свою діяльність і де був страчений та похований.

Одним з таких міст є Назарет. Судячи з розкопок, в часи Ісуса це було невелике поселення. У ньому археологами виявлено рештки зрошувальних каналів, а на схилах пагорбів залишки штучних терас, на яких були закладені виноградники, а також давильня для виготовлення вина. Відкрито також ряд жител, вимурованих з каменю, з вогнищами всередині та знайдено окремі знаряддя праці, посуд і речі тодішнього побуту іудеїв.

Іншим містом часів Христа є Вифсаїда. Тоді це було рибальське поселення, розташоване біля місця впадання р. Йордан в Галилейське море. Залишками Вифсаїди нині є городище Ет-Тель. Розкопками, що ведуться там, виявлено ряд будинків, в одному з яких знайдено риболовні гачки, якір, голку для плетіння сітей і печатку із зображенням корабля з людьми, котрі закидають у море риболовну сіть. В іншому будинку, який археологи назвали «домом Саломеї», за ім'ям матері апостолів Якова та Іоана, знайдений винний погріб з амфорами, кам'яні жорна для помолу зерна та інші домашні речі. На городищі від-

крито руїни римського храму, очевидно, спорудженого тетрархом Филипом в 30 р. по Р. Х., коли Вифсаїда отримала статус міста. У II ст. по Р. Х. місто було зруйноване землетрусом, що також підтверджують розкопки.

Ще одним містом, яке існувало в часи Христа і згадується в Євангелії від Луки, є Капернаум (Лк. 4:31). Завдяки археологам, на сьогодні розташування давнього міста встановлено точно. Це городище під назвою Кефар Наум на північно-західному березі озера Кіннерет в Галилеї, за 5 км. від р. Йордан. У римські часи це було порівняно невелике містечко площею близько 6 га, яке знаходилось на торговому шляху від Бет-Шана до Дамаска. Археологами виявлені та докладно вивчені двори-садиби, оточені мурованою стіною, з будинками, спорудженими з місцевого базальту. Дахи були плоскими, основу їх становили дерев'яні балки, обмазані товстим шаром глини, перемішаної з соломною. З внутрішнього двора, навколо якого розміщалися житлові приміщення, на дах вели кам'яні сходи. Вікна відчинялися з боку двора, із якого на вулицю виходила вузька хвіртка. Двори-садиби розташовувались обабіч головних вулиць, спрямованих по лінії північ-південь. Перпендикулярно до них розміщувались провулки, утворюючи в такий спосіб житлові квартали.

Судячи із знахідок рибальських та землеробських знарядь, ці галузі господарства тут були основними. Розвиненою була й міська торгівля, про що свідчать знахідки монет і предметів імпорту. З огляду на розташування міста на кордоні між Галилеєю та Іудеєю, в I ст. по Р. Х. тут існувала митниця. В Євангелії від апостола Марка в місті згадуються митники (Мк. 2:13-16).

Особливий інтерес з точки зору біблійно-церковної археології представляє відкритий в 1968 р. «дім апостола Петра», в якому, згідно з Євангелієм від Луки, зупинявся Ісус (Лк. 4: 38). Цей будинок виходив на одну з головних вулиць міста. Він був одноповерховий і складався з кількох приміщень, розташованих навколо внутрішнього двору, що було типовим для помешкань римського часу. До речі, археологічні знахідки в будинку свідчать, що він був збудований на рубежі II-I ст. до Р. Х., так що в ньому дійсно міг бувати Ісус. В кінці I ст. по Р. Х. він був перетворений на молитовний дім. Археологи припускають, що будинок використовувався для зібрань християнської громади з другої третини I століття. Про це може свідчити велика кількість фрагментів керамічних світильників, в той час як столовий і кухонний посуд, типовий для житлових будинків, відсутній.

У 1969 р. на відстані 30 м на північ від будинку Петра італійські археологи у середині розкопали рештки синагоги I ст. по Р. Х., яку, за свідченням євангеліста Луки, побудував сотник римського війська (Лк. 7: 5). Це єдина громадська будівля Капернаума, яка згадується в Євангелії. У середині будівлі, біля її західної стіни, є кам'яні лави, на яких сиділи книжники і фарисеї, а кафедра

стояла біля північної стіни. Можливо, це те місце, з якого, як свідчить Біблія, звертався до людей Ісус (Мк. 1: 21).

Крім капернаумської синагоги, за життя Ісуса Христа існували й інші, наприклад, синагога в місцевості Ваді Келт поблизу Єрихона, побудована між 75 і 50 рр. до Р. Х. Вона була прямокутна, розміром 17x11 м і оточена колонадою. Ще одна рання синагога відкрита в 1976 р. в Гамлі, на схід від Галилейського моря. Нарешті, частиною синагоги, яка функціонувала в часи Христа, є плита з будівлі, виявленої археологами в нижній частині Єрусалима. Напис свідчить, що синагогу спорудив первосвященник Феодотій, судячи з імені, римський вільновідпущеник.

Археологи вважають, що головною причиною малої кількості виявлених синагог I ст. на території Палестини є знищення їх римлянами після придушення єврейських повстань в 66-70 рр. по Р. Х.

Окрім названих решток архітектурних споруд, до часів Ісуса Христа археологи зараховують низку рухомих речових знахідок, деякі з яких згадуються у Священному Писанні. Такою, зокрема, є чаша, котру, як гадають, використовував Ісус на Тайній Вечері. *«І взявши чашу та хвалу воздавши, подав їм; і пили з неї всі.»* (Мк. 14: 23). Чаша знайдена археологами на руїнах церкви в Антіохії, в Сирії, над р. Оронт, за 300 км на північ від Єрусалима. Вона складається з двох окремих посудин – внутрішньої і зовнішньої. Внутрішня виготовлена з гладкої срібної пластини, а зовнішня – із срібла з зображенням Христа й Апостолів. Очевидно, зовнішня чаша була зроблена для зберігання в ній внутрішньої, як важливої святині. Малюнок і стиль зовнішньої чаші говорять, що вона була виготовлена в I ст. по Р. Х. Після зруйнування Єрусалима Антіохія стала головним центром християнства, тому свята реліквія зберігалась в антиохійському храмі.

У Священному Писанні сказано, що Христос був розп'ятий на місці *«що зветься Лобне, по-єврейськи Голгофа»* (Ін. 19: 17-18). В той же день Ісус був знятий з хреста і похований. Ось що пише про це євангеліст Іоан: *«На тому місці, де Його розп'яли, був сад, і в саду новий гріб, в якому ще ніхто ніколи не був покладений. Там і поклали Ісуса»* (Ін. 19:41-42).

Більшість археологів вважає, що дійсним місцем розп'яття Сина Божого є Пагорб Черепа, який знаходиться за північною стіною Єрусалима, поблизу Дамаських воріт. На захід від пагорба англійський археолог К. Гордон виявив гробницю римського часу, видовбану в скелі, з рівчаком з лицьової сторони, яким до входу підкочували колесоподібний камінь, що закривав її. Справа від входу в ній були два місця для поховань. Над ними було прорубано вікно, через яке проникало в гробницю світло. У склепі, що прилягав до гробниці, археологами був виявлений надгробний напис: *«Похований біля свого Господа»*. У

світлі археологічних досліджень можна допустити, що відкрита К. Гордоном гробниця є справжнім місцем, де був похований Ісус Христос і звідки Він вийшов воскреслим.

Цікавими пам'ятками біблійно-церковної археології I ст. по Р. Х., які є доказом існування Христа, є так звані оссуарії – кам'яні або керамічні скрині, в яких складали кістки померлих після того, як тіло розклатося. Надзвичайний інтерес викликає оссуарій, в якому були останки брата Господнього – апостола Якова, що засвідчує напис, вирізаний на одній із стінок: «*Яків, син Йосифа, брат Ісуса*». Ця скриня, розміром 50х30 см, знайдена в Єрусалимі і є чи не найважливішою знахідкою. У цьому плані представляє інтерес і виявлення в Єрусалимі керамічного оссуарія, на стінці якого був напис: «*Йосиф, син Каяфи*». Це той Каяфа, що був первосвященником Єрусалимського Храму і вимагав засудження Ісуса на смерть (Ін. 11: 49-53). Каяфа, який став первосвященником за підтримки римлян, не мав авторитету серед іудеїв. Майже всі члени його родини були вбиті зилотами під час іудейського повстання. Мабуть, цим можна пояснити той факт, що в оссуарії, крім кісток Каяфи, археологами виявлені останки жінки, двох підлітків та двох дітей, найімовірніше, членів його сім'ї.

Ці поховання є також вагомим археологічним доказом існування Христа. І ось чому. Звичай захоронення в подібних кам'яних скринях існував у іудеїв приблизно з 20 року до Р. Х. і до 70 року по Р. Х., що засвідчують знахідки кількох десятків оссуаріїв цього часу. Згідно з цим обрядом, тіло померлого хоронили в землі або в печері, а через рік виймали з могили кістки і складали їх в оссуарій. Після взяття римлянами Єрусалиму і розгрому Іудеї виготовлення такого похоронного інвентарю припинилось. Цей факт дозволяє додатково датувати як оссуарій первосвященника Каяфи, так і оссуарій брата Господнього – Якова, котрий після розп'яття Ісуса керував єрусалимською громадою християн. Як повідомляє Йосиф Флавій, у 62 р. по Р. Х., він за наказом єрусалимського первосвященника був каменований. Час виготовлення оссуарія співпадає з вказаними у Євангеліях періодами життя Ісуса і його брата по плоті Якова. Ось і ще один археологічний доказ існування Христа.

Про життя Ісуса Христа свідчать і мідні монети, карбовані в 29 і 30 рр. Понтієм Пилатом, який впродовж 26-36 рр. по Р. Х. був прокуратором Іудеї і затвердив смертний вирок Спасителю. Тут доречно зауважити, що правління Понтія Пилата відзначалася жорстокістю і масовими страатами людей без суду. А побиття самарян в 36 р. по Р. Х. було таким жорстоким, що навіть у Римі воно викликало обурення і стало причиною його звільнення з посади. У 1961 р. італійськими археологами під час розкопок античного театру в м. Кесарії, на узбережжі Середземного моря, знайдена плита, на якій було вирізано його ім'я.

Такими є писемні і речові джерела, які переконливо засвідчують історичність постаті Ісуса Христа. І хоча віруючим ті докази не потрібні, але скептиків і особливо атеїстів вони, можливо, примусять задуматись.

Список джерел та літератури:

1. *Біблія*. Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту. – Вид. Київської Патріархії УПЦ КП. – К., 2007.
2. *Гай Светоний Транквилл*. Життя дванадцяти цезарей. – М., 1966.
3. *Тацит Корнелій*. *Аннали* // Сочинения в 2-х томах. – Л., 1970.
4. *Флавий Йосиф*. *Иудейские древности*. В 2-х томах. Перевод с греческого. – М., 1994.
5. *Снигирев Р.* *Библейская археология*. – М., 2007.